

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

<http://shyn.ru>
shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

№1
(18886)

2017 чылдың
январь 10
вторник

Хүннүн үнери — 08:54
Ажары — 16:20
Хүн дурту — 07:26

Садар өртээ хостуг 12+

Бөгүнгү
үндүрүлгөдө:

2017 чылдың
кол болуушкуну
“ЕНИСЕЙ” М-54
БАРЫН
ТАЛАЖЕ
УГЛААН 2

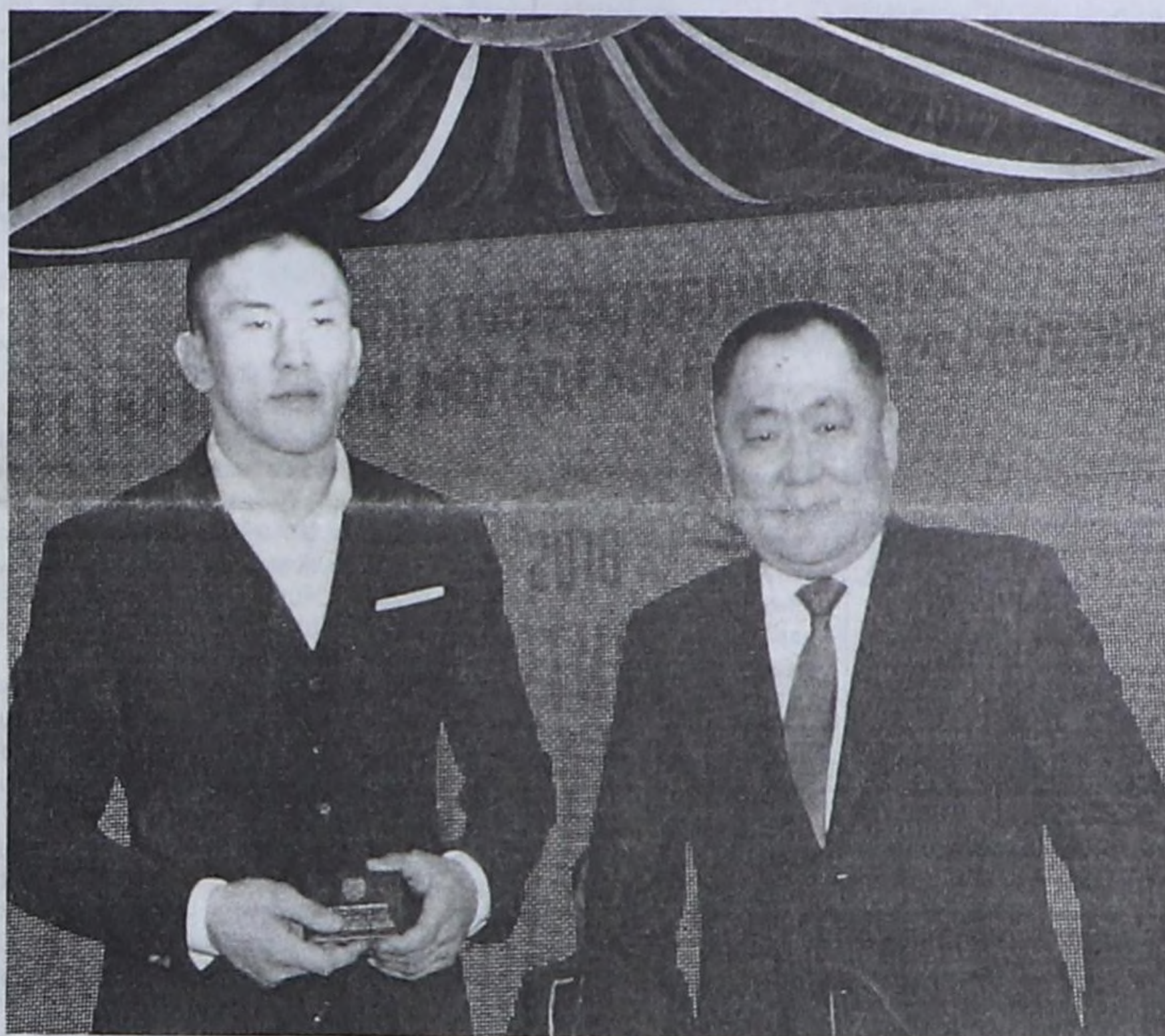
2017 — Тываның
аныяктарының
бот-идепкейиниң
чылы
ДЕЛЕГЕЙ
ДЕҢНЕЛИНЧЕ 3
ҮНЕР

ЧАА ЧЫЛДЫҢ
ДҮНЕЗИ 11
ЧАШ УРУГНУ
БЕЛЕККЕ
БЕРГЕН 4

«Спортчу элита-2016»

ТЫВАЗЫН АЛДАРЖЫТКАННАРНЫ ШАҢНАП-МАКТААН

Тыва Республиканың Баштыңы Ш.В. Кара-оол Россияның самбо, дзюдо хүрештериниң шилиндек команданың эң шыырак мөгелериниң бирээзи, спорттун ол ийи хевиринге Россияның делегей чергелиг спорт мастери Саян Ондарга шынзылганы тывыска.

Чылдың төнчүзүнде доктаамал демдегелеп эрттирип турар «Спортчу элита» деп байырлал эрткен чылдың декабрьның 30-де Улусчу чогаадылга бажыңыга болуп эрткен. Хүндүскүнүң 2 шак четпээнде-ле залдың шупту олуттарын кожууннардан, хоорайлардан чалаткан ат-алдарлыг спортчулар, оларның тренер-башкылары, күш-культураның болгаш спорттун хоочуннары, ажилдакчылары шыгырт долдур олурупканнар.

Байырлалдың сценажыткан ажыдышының адазы кижиге огулга тыва чоннун үш оюну: мөге хүрежи, аът чарыжы болгаш ча адаының дугайында чугаа-зы-биле эгелээн. Ачазы огулга тыва чоннун шаг-төөгүден бээр укталган тоолдарының кол черлерин мөге хүрежи, ча ада-ры, аът чарыжы ээлеп турганын чугаалавышаан, чоорту амгы үениң амыдыралынче кири чугаалап келген.

Ооң соонда ачазы огулун уругларның спортчу школазынга чедирип келгеш, тренер-башкы-

зынга хүлээди бээр, ол башкы республикада кандыг-кандыг спортчу школалар барын тайыл-бырлап эгелээр... Шынап-ла, бөгүн Тываның девискээринде 22 уругларның спорт школаларында спорттун 21 янзы-бүрү хевирлеринде ниитизи-биле 15871 оолдар, кыстар хаара туттунган.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш.В. Кара-оол сценаже үнүп келгеш, эрткен 2016 чылда Тываның спортчуларының делегей, Европа, Россия, Тыва чергелиг деңгелдерге чедип алган бедик көргүзүлгелеринге, спортту

моон-даа соңгаар сайзырадырынга, спортчу тудугларны, залдарны, стадионнары тудар ажилдарга делгереңгейи-биле доктаады.

Ол бодунуң чугаазына Тываның ат-алдарын чер бүрүзүнге алдаржыдып чоруур спортчуларга, оларның тренерлеринге улуг үнелелди берип, оларны Тываның езулуг шылгараңгай кижилери — элитазы-дыр деп демдеглээш, чылдың төнчүзүнде шылгараан спортчуларны, оларның тренерлерин шаңнап-мактап, «Спортчу элитаны» доктаамал эрттирип турарын онзаалап чугаалады.

Шынап-ла, бистиң ниитилели-вистиң кайы-даа адырында өскелерден шылгараңгай ажы-ижи-биле ылгалып чоруур кижилерден үлегер ап, бедик мөзү-бүдүштүг, чырык угаанныг, эрес-дидим кижилерни ниитилелдин элитазы дээр бис.

Спорттун кайы-бир хевиринге эки белеткенип, хөй ажыг дерин төп тургаш, спорттун эң шыпшык бажынче үнүп, өскелерге база бодунуң чижээ-биле үлегерин көргүзүп, төрөөн черин алдаржы-дып чоруурларны база чоннун, спорттун элитазы дээр бис.

Бистиң республикада спорттун болгаш күш-культураның янзы-бүрү хевирлеринде хаара туттунган аныяктарның, улуг улустун саны 2016 чылда 120 муң кижиге чедкен. Ол дээрже Тываның девискээринде чурттап турар чоннун 42 ажыг хуузу-дур.

800 ажыг күш-культура болгаш спортка хамаарышкан албан-организацияларда, тускай-латтыг школаларда, уругларның спортчу школаларында ниитизи-биле 1 муң 200 хире бедик мергежилдиг тренерлер, башкылар аныяк-өскенни, улуг улусту спортче хаара тудуп турар.

Тываның ат-алдарлыг спортчулары эрткен чылын делегей, Европа, Россия болгаш Тывага болган маргылдааларга ниитизи-биле 346, команда талазы-биле 4 аңгы-аңгы чадаларның медальдарын чаалап алган. Оларның иштинде спортчулар 137 алдын, 102 мөңгүн, 107 хүлер медальдарының эдилекчилери болганнар.

Россия Федерациязының спорттун аңгы-аңгы хевирлеринде шилиндек команданың болгаш ооң курлавырында 64 тыва спортчулар кирип турар. Ол, шынап-ла, 310 муң хире чурт-такчылыг бичии республикага бедик көргүзүп дээрзин залга олурганнар улуг чоргаарал-биле демдегелеп олурдулар.

Үдепкен чылывыста бистиң республиканың спортчу амыдыралына база бир улуг болуушкун — Шеригниң Төп Спортчу клубунун «Тыва-ЦСКА» школы Тывада ажыттынганы. Олышкаш Шеригниң Спортчу клубу (СКА) Тывада даг-адыгы бригаданың баазында ажыттыганы. Ооң ачызында спортка хандыкшылдыг бистиң оолдарывыс шериг албанын чуртунга эрттиришкан, спорттун бедик чадаларынче үнер арганы алып апарган.

(Уланчызы 7-ги арында). ➡

Кол редакторнун колонказы

СОЛУНУВУС ЧОНГА
СОЛУН БОЛЗУН ДЭЭШ

Үнүп келген чаа 2017 чыл-биле амыр-менди сол-чуп чолукшуурун чөпшээрер көрүңер, эргим энерелдиз «Шын» солуннун чагыдып алыкчылары, ооң доктаамал номчукчулары, үнелекчилери! Амыргын-на, чонум! Үнүп келген чаа чыл-биле!

Шынап-ла, үдзэнивис 2016 чыл Тыва Чазавыстың Баштыңы Шолбан Валерьевич Кара-оолдун чугаалааны дег, чүгле бистиң күрүневиске звес, а бүгү делегейге белең звес чыл болган. Ынчалза-даа амыдыралдың бүгү-ле талаларына улуг бергелерни таварыштырып турган эрткен чылды чонувустун мерген угаанын, келир үеже дидим көрүштүг, чаңгыс аай туруштуг, бир демниг чоруу-биле торулбайн бардывыс.

Шынап-ла, демниг, херек болза бот-боттарывысты деткижи шыдаар чон-дур бис деп чүвени билип тур мен. Ооң хензиге-ле бичии бир бадыткалын «Шын» солуннун бо чылда чагыдып алыкчылары көргүзө-дир. Бо чаа чылда республиканың өгбө солуну «Шынның» чагыдылга тиражы Тывада үнүп турар солун-сеткүүлдерден эң-не хөйү болуп, эрткен чылдагы турганындан улам арбыдап, чагыдылга талазы-биле мурнуку одуругну бүзүрелди-биле ээлзэн. Ол дээр-ле чоннун, номчукчуларның Тыва Чазактын, ооң Баштыңы Шолбан Валерьевич Кара-оолдун ажил-чорудулгазына сонугалдыг чоруу, Тываның келир үеи дээш чаңгыс аай туруштуг көрүжү, херек болза салдыгын сорулгаларны демниг, сүмележи тургаш, чедип алыр дээни бадыткаандыр. Ол дээр-ле «Шынның» коллективинге хүндүткел, ооң удуртулгасына бүзүрел болгаш деткимче-дир. Ол дээш силерге улуу-биле четтиргенимни сагыш-сеткилимниң ханызындан илередип тур мен, эргим номчукчулар — «Шынның» чагыдып алыкчылары.

Мээң, кол редакторнун, чугула сорулгазы — солунумну таварыштыр Чазак-чагырганын, ооң яамы, албан черлеринин удуртулганын, чонунуң төлээлери — депутаттарның кылып чорудуп турар ажил-ижин, республиканың чонунуң амыдырал-чуртталгазын, үзөл-бодалдарын, аныяктарның келир үеже чүткүлдүг базымнарын, сорулгаларын номчукчуларымга дүрген болгаш шын чедирери. Ол дээр-ле, номчукчу — солун — чазак-чагырга дээн, үш ожука дагы дег билиштин-дир. Ол дээр-ле, чаңгыс демниг ажил-иш, чедиштинеривисти, четпестеривисти солунувустун үндүрүлгелерин таварыштыр билип ап, чазак-чагыргавыстың удуртукчулары-биле бир баг, бир аай көрүштүг, солуну чоннун индир болзун дээни-дир.

Чаа чыл, чаа-чаа сорулгалар, чаа-чаа күзелдер, чаа-чаа бодалдар... Олар бисте, кижилер үндүрүндө янзы-бүрү. А «Шынчыларда» ол бир онзагай. Эң-не кол сорулгавыс номчукчуларывыстың идегзэн бодалдарын, күзелдерин шынзыдары, солунувусту амгы үениң аныяк өг-бүлелери чагыдып ап, номчуп турарын чедип алы-

чаа чогаадыкчы дилээшкени, тывызык бодалдарны кылып, солуннун номчуштуг чоруунче кичээнгейни салып, ооң үндүрүлгелеринин дерилге-каасталгалыг шынарын бир янзы көөрү.

Солуннун килдис бүрүзүнүн ажилдакчылары боттарының мурнунда чаа-чаа сорулгаларны салган. Ол дээр-ле — амгы үениң чидиг айтырыгларына хамаарышкан чаа-чаа тускай колонкалар, рубрикалар, арыннар-дыр. Оларның чамдыктарын маңаа адап көрейн. Колонкалар: «Даштыкыда. Россияда. Тывада», «Кожууннарда, сумуларда», рубрикалар: «Россияның Чазакта», «Сибирь Федеральдыг округта», «Республикада бичии болгаш ортумак сайгарлыкчы чорук», «Депутаттың ажил-ижи», «Уран чогаалым — ыдык дылым», «Хомудал дептери», тускай арыннар: Чазак Баштыңының төлөвилелдеринге хамаарышкан малчын араттарга болгаш көдээ ишчилерге тураскааткан «Чеди чүзүн малымайны», аныяктарның бот идекейинин чылында «Аныяктар делегейи», Россияда долгандыр бойдус хүрээлелин камгалалының чылынга хамаарыштыр «Кижилер байдустуң — төлү»...

Бо чылгы чогаадыкчы ажилдарывыстың бир кол өвээ республиканың удуртукчулары, кожуннарда көдээ ишчилер, сайгарлыкчылар, аныяктар-биле аңгы-аңгы темаларга «Төгериң ширээ», дорт харылзаалар болур. Ол ышкаш «Шынның» үндүрүлгелеринге Тываның Баштыңы — Чазаның Даргазы Шолбан Валерьевич Кара-оол-биле чаңгыс звес удаа ажык чугааны чорудар сорулгалыг бис. Чүге дизе Чазавыс Даргазы Шолбан Валерьевич чонунуң уран-мергенинге, амыдыралче дидим көрүжүңе, чаңгыс демниинге чоргаланып, бурунгаар көрүштүг, бот-идекейлиг ажилдап турар.

Үстүндө каш чижектерден алырга-ла, Чаа чылда «Шынның» журналистеринин кылып чорудар чогаадыкчы ажилдары-ла хөй. Оларны херек кырында амыдыралга боттандыраларына номчукчуларывыс силерниң үлүг-хууңар, киржилгелер, аргасүмөңер база херек деп билип турар бис. Ынчангаш кады демниг чогаадыкчы, тура-соруктуг ажилдаалыңарам, эргим өңүктөр. Солунувус номчукчу кижилер үндүрүндө сеткилинге, сонугалыгына тааржып, оларның четтикпейн манаар солуну-ла болзунам!

Чаа чыл-биле!

Хүндүткел-биле,
кол редактор
Александр ШОЮН.

“ЕНИСЕЙ” М-54 БАРЫЫН
ТАЛАЖЕ УГЛААН

2017 чылдың январь 1-ниң хүнү Тываның төөгүзүнче кирген. М-54 федералдыг автооруктуң угланышкынын барыын талаже өскерткени республиканың келир үеде экономиктиг хөгжүлдизинге улуг идигни бээр. Январь 1-ден эгелеп «Кызыл — Чадаана — Хандагайты — Боршоо» автомобиль оруу федералдыг өнчүже шилчээн.

Бо улуг чедиштин Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун хөй чылдарда кылып келген ажилының түңнели. М-54 федералдыг автооруктуң республиканың мурнуу чүгүндө барыын чүкче өскерткенин айтырын Тываның Баштыңы 2011 чылдан бээр көдүрүп келген дээрзин сагындыраал. Ол эгелээшкени Россияның Президентизи Владимир Путин, РФ-тиң транспорт сайыды Максим Соколов олар деткээн.

2016 чылдың ноябрь 9-та Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол РФ-тиң транспорт сайыды Максим Соколовка ужуражып, чугаалашканын түңнелинде М-54 автооруктуң угланышкынын өскерткенин дугайында доктаал күш кирген.

«Енисей» М-54 федералдыг автооруктуң Тывада эргелели хүлээнип алган автоорукту январь 1-ден эгелеп ажаап тудуп кирипкен.

Маңаа хамаарыштыр «Енисей» М-54 федералдыг автооруктуң Тывада эргелелин даргазы Андрей Көк республиканың массалыг информация чепсектеринин журналистери-биле брифингке мындыг тайылбыры берген:

— 2017 чылдың январь 1-де М-54 автоорук Тываның барыын кожуннарның угланышкынын өскерткени, федералдыг өнчүже шилчээн. Бо хүнде «Кызыл — Чадаана — Хандагайты — Боршоо» автомобиль оруун дамчыдар актыларда аттар салдыгын болгаш ТР-ниң Бүрүткел палатазынче дужааттыг. Хүлээнип алганывыс «Кызыл — Чадаана — Хандагайты — Боршоо» орук участогунуң төлөвилел-чарыгдал документи-лери амдызында чок болуп турар. Төлөвилел-чарыгдал документи-лери кылган соонда, күрүне экспертизанын эрттирер. Росавтоорукка ону бадылап

хынап турда, 1 чыл чеде бээр. Ынчангаш январь 1-ден эгелеп бо орукту чүгле ажаап тудуп, септелгезин кылып эгелээр бис. Бо орук кеззэн ажаап турарына 380 млн. рубль түңнүг акшаландырышкынын федералдыг бюджеттен аңгылаан. Төлөвилел кылып тургаш, чарыгдалдар даңзызын тургускаш, бо чылын 40-50 километр оруктуң септелгезин кылырын планнап турар бис. Ол ажилдарның иштинде Красноярск крайдан эгелээш күрүне кызыгаарына чедир орук демдектерин солугуру дээш оон-даа өске ажилдар көрдүнгөн. Оруктуң байдалы чогуур деңгелде звес болганындан база септелге ажилдарының аразының хуусаазы эрткенин барымдаалааш, 2017 чылда 8 төлөвилел ажилдарын боттандыралар планнап алган бис. 2020 чылга чедир оруктуң 70-80 хуузу чаа асфальт шывы-биле чадып, капитал септелгезин кылырын кызыдар бис.

Оруктуң чаа угланышкыны Тываның транзит аргаларын ажылгаарын, россияжи-моол кызыгаарга хөй талалыг эрттирилгени тургузарын дүргедип, Европа биле Азия аразына Тыва таварыштыр транспорт коридорун ажыдарына үндэзинни тургузар. Чаа орук Тываның экономиктиг хөгжүлдизинин өвээ болур.

Оон аңгыда М-54 маршрут республиканың чурттакчы чонунуң 62 хуузу чурттап турар девискээрлерни таварып эртер. Ол дээр-ле хамыктың мурнунда барыын кожуннарның социал-экономиктиг хөгжүлдизинге дөгүмче-дир. Республиканың үлетпүр төптөрүнүн бирээзи Ак-Довурак хоорайы «тынгарар», Тываның шажын болгаш культура төптөрүнүн бирээзи апарган Чадаанаже туристер көвүдээр. Аргыжары берге ырак-узак кожун Мөңгүн-Тайга-биле аргыжылга

чиигээр. Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол төлөвилелди камгалап тура, барыын талаже угланышкынын автооруктуң багайындан, орук-транспорт озал-ондааның саны көвүдөп турарын чаңгыс звес удаа чугаалап турган. Хөй санныг экспертизалар, чөпшээржилгелер болгаш ажил-чорудулгаларның соонда төңчү шийтирнелер чедип алган. Регионнун автоорукнуң чогуур деңгелде звес байдалы орук озал-ондааның көвүдээниинин бир чылдагааны ол, ылаңгыя Тываның иштинде кол аргыжылга оруу болур «А-162»-ге ол хамааржыр.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол республиканың автоорукнуң байдалына үнелелди бээри-биле Россияның транспорт сайыды Максим Соколов биле Росавтооруктуң удуртукчузу Роман Старовойттуң республикага кээрин чаңгыс звес удаа чедип алган. Олар ол маршрутче үнүп, орукту боттары көргөңнөр.

2018 чылга чедир чаңгыс-даа регионалдыг оруктарны федералдыг деңгелче шилчитпес дугайында шийтирнелер үндүргөн турган. Республиканың эрге-чагыргазы М-54 автоорукка хамаарыштыр айтырыгны шагдан бээр көдүрүп келгенин барымдаалааш, Россияның өске регионнарына бодаарга, Тывага хамаарыштыр орукту федералдыг деңгелче шилчидерин чөпшээрзэн.

М-54-түн чаа оруу А-162-ниң «Кызыл — Ак-Довурак» кезээниң Чадаана хоорайже ээр черинге чедер болгаш күрүне кызыгаарына угланыр «Чадаана — Хандагайты» А-163 орукче каттыжар. Бо таварылгада автооруктуң ниити узун дурту барык өскерилбес, Кызыл хоорайдан Хандагайты суур чедир участогунга ол чүгле 36,1 км узаар болгаш ниитизи-биле 311 км 105 метр болур.

ТР-ниң орук-транспорт комплекзинин сайыды Олег Бады «Восток» КХН биле «Тываның оруктары» орук-септелге бүдүрүлгезинге чаа орук участогун аштап-арылгаары-биле бирги даалганы берген. Оруктарны чүгле чаартып, эде кылып ажилдарга 1000 хире кижилер хаара туттунар. А ол дээр-ле орукчуларга доктаамал шалыңныг ажил болур.

М-54 автооруктуң уун өскерткен чорук Моол-биле садыг-экономиктиг харылзааларның ам тургустунуп турар негелделеринге база дүгжүп турар. «Хандагайты — Боршоо» каайлы эрттирилге черинге Тываның даштыкы садыг-саарылгазының эң хөй кези оонажыр. Хандагайты дамчыштыр эртер федералдыг орукка хыналда пунктузун хөй талалыг эрттирилге чери эрге-байдалдыг кылдыр тургузуптарга, Тываның болгаш Сибириниң регионнарының Моол-биле кады ажилдажылгазын чаа деңгелче көдүрер арганы бээр.

Шончалай ХОВАЛЫГ.

Авторнун
тырттырган чуруу.

2017 — Тываның аныяктарының бот-идепкейиниң чылы

ДЕЛЕГЕЙ ДЕҢНЕЛИНЧЕ ҮНЕР

Бистиң интервьюс

Тываның төөгүзүнде арткан көскү күрүне ажилдакчылары, политиктер – Анчымаа Тока, Долчанмаа Байкара, амгы үеде РФ-тиң Күрүне Думазының депутады Лариса Шойгу, Тываның Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Органа Натсак дээш өске-даа херээжен удуртукчуларны адап болур. Бо үндүрүлгедэ эрге-чагыргада аныяктарны төлээлээн кыс удуртукчу Роланда Самбу-Хоону номчукчуларга таныштырар-дыр бис.

— Роланда Михайловна, иштай Тыва Республиканың аштыкы экономиктиг харылзаалар талазы-биле агентилелдиң директорун-томуйлатканыңар-би-
«Шын» солунуң номчукчыларының байыр чедириш-нин хүлээп ап көрүңер.

— Четтирдим.

— Агентилелдиң 2016 чыл-а-ажыл-чорудулгазының үннелдери-биле танышты-п көрүңерем?

— Бо чылын Тывага кел-ни ийи улуг делегацияларны мдеглеп болур. Бирээзи, Та-р Республиканың Президенти Рустам Миннихановтуң чыл-агы аайы-биле Тывага пгени. Тываның база Татар-анның удуртукчулары эконо-ка, эртем болгаш культураның гы-аңгы адырларына кады ылдажылга айтыргаларын чу-алашкан. Ол ынчан Тываның штыңы Шолбан Кара-оол-гар биле тыва чоннар ук төө-зүндө база сагыш-сетки-нден төрөл чоннар дээрзин мдеглээн.

Татарстан Россияда үлетпүр гжүлдезиниң талазы-биле рнуку одуругда, инфраструк-казы бедии-биле сайзыраан-гион. Тываның Баштыңы Ш.В. ра-оол болгаш Татарстанның езидентизи Р.Н. Минниханов-ль 1-де Тыва биле Татар-анның аразында садыг-эконо-ктиг, эртем-техниктиг, социал-пгаш культурлуг кады ажил-жылга дугайында дугуржул-а аттарны салган. Ында 2016-20 чылдарда адыр бүрүзүңге-ты-аңгы хемчеглерниң планы-оген. Ооң иштинде курорт-иплекизиниң тудуу, Кызыл-азань — Москва — Казань —-зыл авиарейсти аядары,-идентилеривистин билиин-дидери болгаш арга-дуржул-а-чулгазы дээш оон-даа өске-мчеглер көрдүңер.

Ол ышкаш чоокта чаа Моол-н үш аймааның: Убсанур-мактың губернатору Д. Бат-йхан, Захван аймактың гу-натору Д. Батсайхан база-ту аймактың губернатору-алсандондог Тывага ал-н езузу-биле кээп чораан. ваның Баштыңы Шолбан-а-оол Моол аймактарның-ртукчулары-биле садыг-номиктиг, эртем-техниктиг,-турлуг кады ажилдажыл-дугайында дугуржулгалар-атты салган. Россия биле-олдун аразында дипломатчы

харылзааларны тургусканының 95 чылын база Тыва-биле кожа-хелбээ Моол-биле дипломат-чы хамаарылганың 90 чылын кады демдеглээнвис онзагай болуушкуннарның бирээзи.

Тыва Республикага Убсанур, Захван база Копту аймактарның губернаторларының ажил-албанының түннелдери-биле демниг кады ажилдажылганың бурунгаар угланышкыннары кирген хемчеглер планына база атты салган.

— Моол биле Кыдат кү-рүнелерден аңгыда, Рос-сияның өске регионнары-биле харылзааларны сайзырады-рының дугайында чугаалап көрүңерем?

— Татарстандан аңгыда, Ты-ва Россияның 12 регионнары —Новосибирск, Томск, Иркутск, Москва облазы, Красноярск край, Алтай, Бурят, Хакас, Якут-Саха Республикалар, Москва, Санкт-Петербург хоорайлар-биле кады ажилдажылга дуга-йында дугуржулгалыг.

— Роланда Михайловна, ажил-агыгжы туризм — про-фессионал болгаш коммер-циялыг угланышкынның аян-чорук талазы-биле со-нуургалдыг кижилерниң саны көвүдөп турар бе?

— Тываның Баштыңының күженишкынниң ажилының түннелинде Федералдыг «Ени-сей» М-54 автомобиль оруунуң угланышкынын өскерткени республиканың экономиктиг сайзыралына улуг чедишкин. «Хандагайты — Боршоо» эр-тирилге пунктузун хей талалыг эрге-байдалдыг кылдыр шилчи-диптер болза, чүгле Моол биле Россияның аразында аргыжа-рынга эвес, үшкү чурттарның ону ажыглап, аай-дедир чоруу-рунга база ажыктыг апаар. Ын-чан Тываже чүгле туристерниң эвес, а сайгарлыкчыларның саны көвүдөп эгелээринге бүзү-реливис улуг.

— Тываның аныяктарының Моолдун, Кыдаттың дээди өөредилге черлеринге өөре-нир сонуургалы өзүп турар болгай. Амгы үеде Улан-Ба-торда, Пекинде Тывадан каш студент өөренип турарыл?

— Ийе, бо күрүнелерде өөренип турар студентилерниң

саны чылдан чылче көвүдөп турар. Бо талазы-биле ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамы-зы, Тываның күрүне универси-теди чедишкынниг ажилдап турар. 2017 чылда Моолдун күрүнениң культура болгаш уран чүүл университетиниң Захван аймаанда салбырының улусчу ужурлар факульте-динге Тывадан студентилер-ни өөредири планнаттыган. Моол күрүнөдө Тывага өөренир күзелдиг аныяктарның саны база хей. Ынчангаш студентилер солчулгазының талазы-биле ажилды чаа өөредилге чылында чорудар бис. Шэньянда, Пекинде дээди өөредилге черлери ТКУ-биле дыка эки ажилдап турар. Ол дээрже студентилерниң арга-дуржулга солчулгазы, билиин бедидери, стажировказы дээн ышкаш ажилдар-дыр.

— Россияжи — Моол күрү-не кызыгаарының Тыва участогунуң эрттирилге пунктузунда кызыгаар та-варыштыр хамаатыларның аргыжылгазының талазы-биле байдал кандыгыл?

— Хамаатыларның аргыжыл-газы база чүкк эрттирилге 4 катап улгаткан. Сайгарлык-чыларывыска таарымчалыг байдал тургузары-биле бараа-нын канчаар эрттирериниң, каайлы декларациязын шын долдурарының дугайында арга-сүмени берип турар бис. Эрт-тирилге пунктузунда Тываның каайлы чери, РФ-тиң Айыыл чок чоруунуң ферералдыг алба-нының ТР-де кызыгаар эргеле-ли, Росхереглелхайгааралдың ТР-де эргелели, ТР-ниң вете-ринарлыг хайгаарал албаны негелделер езугаар чиигелделиг система-биле эрттирилгени чорудуп турар. Хамаатыларның аргыжылгазы Тываның экономи-казынга канчаар-даа аажок улуг ужур-дузалыг. Тываның садыг-саарылгазы көвүдээр болза, экспорт, импорт көргүзүглери экижиер.

— Даштыкы күрүнелерниң экономиказының Тывага ажыктыг талаларын сонуур-гады көрүңерем? Арга-дур-жулга солчулгазын чорудуп турар силер бе?

— Моолдун көдээ ажил-агының ажыктыг талаларын,

ылаңгыя дүк, кеш аймаан кан-чаар болбаазырадып турарын өөренип ап болур. Моол ка-шемирден хеп делегейде бил-дингир болу берген болгай. Кыдаттан хей санныг туристерни хаара тудары күзенчиг. Дашты-кы чурттардан акша-төгерикти Тываже кириериниң бир аргазы ол. Бисте мында эм шынарлыг хөлдеривис, аржааннарывыс, бойдус чурумалдыг черлеривис хей. Аэропорт комплекзинчаар-тып эгелээнинден ужудуушкун шөлүн 2017 чылда доозуп, чурт-тар аразының агаар оруктарын ажыдыптар болза, Пекин — Хар-бин — Иркутск дорт рейстерниң Тываже транзит рейстери-биле ужуп кээр аргалыг апаар. Бөлүк туризмни сайзырадыр болзу-вусса эки. Туризмниң бо хеви-ри-биле кыдаттар Россияның улуг хоорайлары Москва, Санкт-Петербургче аян-чорук кылып турарлар.

— 2016 чыл силерниң ажил-амыдыралыңарда чүнүң-биле онзагайыл?

— Россияда сайзыраңгай, донор регион — Татарстанның делегациязы Тывага келгени улуг чедишкин-дир. Моолдун үш аймаандан хары угда үш губернатор келгени база онза болуушкун-дур.

2016 чыл адакталып турда, бедик эрге-дужаалга томуйлап, меңээ бүзүрелди көргүскени уттундурбас. Ынчангаш ону ак

сеткилдиг ажилым-биле шын-зыдар мен.

— 2017 чылда мурнады көрүп турар төлевилелдери-ңер, планнарыңар кандыгыл?

— Тываның Баштыңының ТР-ниң Дээди Хуралына Айыт-калында бо чылдың июнь айда Ташкентке Моолдун, Россияның болгаш Кыдаттың удуртукчулары үш чурттуң экономиктиг шугумун тургузарының Програмазын бадылаанын демдеглээн. Ал-бан езузунуң ужуражылгазында ШОС (Шанхай кады ажилдажыл-га организациязы) деңнелинге «Россия — Моол — Кыдат эко-номиктиг коридорну тургузар дугайында» дугуржулгага аттар салып, кады ажилдажылганың болгу дег угланышкыннарын сайгарып чугаалашкан. Ынчан-гаш келир чылын бо угланыш-кын-биле ажилдаарывыс — мур-нады көөр төлевилелдеривистин бирээзи. Оон аңгыда сайгар-лыкчыларывыстың барааннарын экспортче үндүрер талазы-биле ажилды күштелдирер бис.

— Роланда Михайловна, үнүп келген Чаа чылда ажил-херээңер бүдүңгүр, чорууңар чогуңгүр болурун күзөдүм, интервью бергениңер дээш четтирдим.

Шончалай ХОВАЛЫГ чугаалашкан.

Авторнуң тырттырган чуруу.

«Шын» таныштырып тур

Роланда Самбу-Хоо Кызылдың 5 дугаар гимназиязының доозукчузу. Кыдат Улус Республиканың Автономнуг району Иштики Моолдун университетиниң делегей эконо-микказы болгаш садыг-саарылга факультетин дооскан соонда, Тываның Чазааның Аппарадынга кол специалист, килдис эргелекчизи болуп ажилдаан. 2015 чылдың ок-тябрь 15-тен эгелеп Тыва Республиканың Даштыкы экономиктиг харылзаалар талазы-биле агентилелдиң директорунуң оралакчызы. Аныяк удуртукчунуң хары — 28. Ол кыдат дылга арыг чугаалаар.

Кыска анкета

Чылдың дөрт эргилдезиниң ынак үези — час.

Кыс удуртукчулардан Анчымаа Токаны онзалаар.

Ынак өңү — көк.

Чуртталгада кыйгызы — чүгле бурунгаар.

Сылдызы — кошкар.

Ынак чечээ — орхидея.

Сөөлгү номчаан ному — «Араттың сөзү».

Ынак чеми — зыттен кылган аыш-чем.

Эң-не ынак байырлалы — Шагаа.

Ынак дириг амытаны — ыт.

Ынак чогаалчызы — Харуки Мураками.

Хостуг үезин канчаар эрттириксээр — аян-чорук кылып.

Удуртукчу кижиги кандыг болур ужурлугул — харыысалгалыг.

Спорттуң кандыг хевирин сонуургаарыл — хол бөмбүү.

Кижилерниң кандыг аажы-чаңын үнелээрил — хүндүлээчелин.

Сагыжын өйүп чоруур чүүл — тыва чоннуң амыдыралын чогуур деңнелче көдүрери.

Ынак теледамчыдылгазы — медээлер.

Тывада ынак булуңу — бүдүн Тыва.

Медээлер

ТЫВАНЫҢ БАШТЫҢЫ РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРАВОСЛАВ ЧҮДҮЛГЕЛИГ ЧОНУНГА БАЙЫР ЧЕДИРГЕН

«Ханы хүндүткелдиг Владыка Феофан! Кызыл епархиясының хүндүлүг шажын ажилдакчылары база Тыва Республиканың хөй националдыг чону! Силерни Христостун төрүттүнген хүнүнүн байырлалы-биле чүрээмниң ханызындан байыр чедиреп тур мен!

Христостун төрүттүнген хүнүнүн байырлалы кижиле бүрүзүгө чырык идегелди эккээр, эки чүүлге бүзүрелди быжыглаар, чаагай сеткилди, шыдамык чорукту, ачы-буяны сөңнээр.

Кызыл епархиясы база православ чүдүлгелиглер бистиң ниитилелдиг чугула кезээн тургуспушаан, республикага этноконфессиялыг хамаарылгаларны таарымчалыг болдуруларынга, сүлдесүзүүвүстү, социал-экономикавысты сайзырадырынга улуг үлүүн кирип турарлар.

Эргим чаңгыс чер-чурттугларым! Силерге быжыг кадыкшылды, ажил-херээрерге чедишкениннерни, амыр-тайбынны күзедим!» — деп, Тываның Баштыңы Ш.В. Кара-оолдун байыр чедиришкенинде бижип турар.

САКТЫЫШКЫН КЕЖЭЭЗИ

Январь 7-де Тываның күрүнө филармониязынга Россияның шериг оркестринин кол дирижеру, РФ-тиң алдарлыг артизи, ТР-ниң культуразының алдарлыг ажилдакчызы, генерал-лейтенант Валерий Халиловтун чырык адынга тураскааткан сактыышкын кежээзи болуп эрткен. Тыва чурту-биле харылзаазы быжыг генерал-лейтенант каш удаа келгеш, республиканың хөгжүлдесинге үлүхуузу кириштирип турган.

Ол концерт үезинде Тываның Чазааның Даргазының оралакчызы Анатолий Дамба-Хуурак күрүнө филармониязынга кол дирижер Валерий Халиловтун адын тывысканының дугайында Чарлыктан тыныштырган.

СУТ-ХӨЛДЕ...

Январь-5-те ТР-ниң көдээ ажил-агый сайыдының хүлээлгезин түр күүседип турар Данзы-Белек Эртине "Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг" деп төлевилелдин киржикчилери-биле ужурашкан. Улаштыр Кызыл-Тайга суурда аныяк малчыннарның кыштаанга чедип, оларга Чаа чылдың белек-селээн берген.

Ол ышкаш ТР-ниң культура сайыды Алдар Тамдын Ак-Даш суурга ажил-агый аайы-биле сургакчылап четкеш, удуртукчулар-биле ужуражып, 2017 чылда суурга көдээ Культура бажынын тудар дугайында чугааны кылган.

КЕЛИР ҮЕНИҢ ЭМЧИ КАДРЛАРЫ

ТР-ниң Кадык камгалал яамызынга чурттуң медицина талазы-биле дээди өөредилге черлеринин доозукчулары-биле чаңчылчаан ужуражылга болган. Ужуражылгага өөредилгезин доозупкаш, Тывага ажилдаар күзэлдиг 40 хире студент келген. Кадык камгалал сайыдының оралакчызы Күдөр Монгуш мындыг ужуражылгалар кадрлар айтырын шиитпирлээрине улуг дуза болуп деп демдеглээш, «Көдээ черниң эмчизи» деп программа бо чылын уламчылап турарын чугаалаан. Ол ышкаш амгы үеде республикага наркологтар, психологтар, неврологтар, УЗИ эмчилери, хирургтар, гинекологтар чедишпезин доозукчуларга дыңнаткан.

ЧАА ЧЫЛДЫҢ ДҮНЕЗИ 11 ЧАШ УРУГНУ БЕЛЕККЕ БЕРГЕН

Тывага чаа чылдың дүнезинде 6 оол, 5 кыс, ниитизи-биле 11 чаш уруг төрүттүнген. Оларның эң-не баштайгызы Тываның Перинаталдыг төвүгө дүнекиниң 12 шак 7 минута турда 3 кил 970 гр. деңзиги, узуну 53 сантиметр оол төрүттүнген. Аас-кежиктиг ава Тожу кожуундан 36 харлыг Эльвира Кушкаш болган.

Эльвира Кушкаштың өөнүң ээзи болгаш төрелдери Чаа чылдың дүнезинде чигептер боор деп чугаалажып турган-даа болза, аныяк авага оолунуң 2017 чылдың бирги өпөязы болуп төрүттүнгени онзагай болушкун болган. Ада-ие Чаа чылдың эң-не улуг белээ болган оолунга Сайын-Белек деп атты тыпсырын дугурушканнар. Ол ат оолунга быжыг кадыкшылды, өөрүшкүнү, спортчу күш-шыдалдыг мага-ботту сөңнээр боор дээрзинге идегеп турарлар.

Бирги чаш төлдүң авазы Эльвира Кушкаш Тожу кожуунун Адыр-Кежиг суурда

эге класстар башкызы, а ачазы Виталий Кушкаш аңчы. Сайын-Белектиң чаяаттынганы оларның ажы-төлүнүн оол, кыстарын деңнештирген. Оларның уруглары 17, 13, 2 харлыг, а эң бичиизи Чаа чылдың дүнезинде төрүттүнгени ол.

Чаа чылдың дүнезинде бир дугаар чиигээн авага байыр чедирери-биле Тываның Чазааның мурнундан Чазак Даргазының бирги оралакчызы Органа Натсак коляска биле чаш уругну эмчиден үндүреринге ажыглаар комплектини белекке берген. Ол ышкаш Тываның Кадык камгалал яамызындан сайыттың ие болгаш чаштар талазы-биле харылап турар оралакчызы Елена Филимонова, Перинаталдыг төптүн кол эмчизи Шолбан Хоппуя олар Чаа чылдың дүнезинде чиигээн өске-даа иелерге байыр чедиргеннер.

Чылдың-на Перинаталдыг төпке Чаа чылдың дүнезинде бир дугаар чиигээн иени төлү биле каттай аңгы соодукчулуг, телевизорлуг, чанында арыгланым чунар черлиг тускайлаттыг өрээлге чытырары чаңчыл апарган. Бо удаада ол өрээлге Сайын-Белек авазы-биле чыдар аас-кежиктиг болганнар.

Бистиң корр.

Акция

ТР-ниң Аныяктар Чазаа үш дугаар чыл "Күзелдер шивизи" деп ачы-дуза акциязын эрттирген. Оң ачызында киржикчилер социал байдалы чогулгалыг эвес, харык-шинээ кызыгаарлаттыг уругларның күзелдерин күүседип турар.

Ачы-дуза акциязының информастыг деткичизи болур "Тыва" КТРК-га дорт эфир үезинде Росгвардияның Тывада килдизинин начальнигинин хүлээлгезин түр күүседип турар Сергей Долженко оң ажилдап турары

"КҮЗЕЛДЕР ШИВИЗИ"

албанның аңаа киржир күзелдин илереткен. Эфирге республиканың дыңнаары кошкак уругларның школа-интернадының өөреникчизи, 10 харлыг Кежик Донгактың чагаазын номчаан. Ол Соок-Ирейден кимонону белек кылдыр дилээн турган. Кежик каратэге улуг сонуургалдыг.

Декабрь 27-де дыңнаары кошкак уругларның школа-интернадынга Чаа чыл байырлалының үезинде полковник Сергей Долженко база аалдап четкен.

"Кежик, мен Соок-Ирейниң даалгазы-биле чор мен. Спорт-биле өңүктөжип турар эр хей-дир сен. Өөредилгеге база спортчу аренага чедишкениннерни күзеп тур мен. Чаа чыл-биле!" — дээш, спортчу оолга кимонону болгаш "чигирзиг" белекти тывыскан.

Чаа чыл бүдүүзүнде уруг бүрүзүнүн күзели албан бүдөр ужурулуг хуулгаазын үе болгай.

Виктория АЙМАН.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Ч.О. Сундуйну Россияның болгаш

Тываның демнежилгезинин 100 чылынга болгаш Кызыл хоорайның үндезилеп тургустунганының 100 чылынга алдар болдурган юбилейлиг тураскаал медаль-биле шаңнаарының дугайында Өөредилгени сайзырадырынга салышкыны болгаш хөй чылдарда үрүтүлгелдиг ажилы дээш Россияның болгаш Тываның демнежилгезинин 100 чылынга болгаш Кызыл хоорайның үндезилеп тургустунганының 100 чылынга алдар болдурган юбилейлиг тураскаал медаль-биле Тыва Республиканың «Уругларның немелде өөредилгезинин республика төвү» күрүнениң бюджет албан черинин методизи Чечек Олеговна СУНДУЙНУ шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2016 чылдың декабрь 23
№254

О.Д. Кара-Салды Тыва Республиканың «Шылгараңгай күш-ажыл дээш» медалы-биле шаңнаарының дугайында

Хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы болгаш хөй-ниитичи идепкейлиг ажил-чорудулгазы дээш Тыва Республиканың «Шылгараңгай күш-ажыл дээш» медалы-биле күш-ажылдың хоочуну Оолак Даржаевич КАРА-САЛДЫ шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2016 чылдың декабрь 23
№255

Шаңнаарының дугайында

Хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле шаңнаары болза:

Альберт Иргитович АЛДЫН-ООЛ — «Бүгү-россияның күрүнениң теле-

видение болгаш радиодамчыдылга компаниязы» күрүнениң федералдыг унитарлыг бүдүрүлгезинин филиалы «Тыва» күрүнениң телевидение болгаш радиодамчыдылга компаниязының» телевидение албанының корреспондентизи;

Сергей Аркадьевич БОРИСОВТУ — «Мобильдиг газ-хоолайлар электр станциязы» ажык акционерлиг ниитилелдин «Тыва мобильдиг ГТЭС» онзаланчак салбырының директору;

Седен-Очур Павлович КАРА-САЛДЫ — уругларның немелде өөредилгезинин спорттун национал хевирлеринин талазы-биле «Элээдилерниң спорт школазы» күрүнениң бюджет өөредилге албан черинин директору;

Саида Борисовна МАСКЫРНЫ — «Бүгү-россияның күрүнениң телевидение болгаш радиодамчыдылга компаниязы» күрүнениң федералдыг унитарлыг бүдүрүлгезинин филиалы «Тыва» күрүнениң телевидение болгаш радиодамчыдылга компаниязының» телевидение албанының режиссеру;

Алефтина Стан-ооловна ОНДАРНЫ — Өвүр кожуунун Хандагайты суурда тараачын (фермер) ажил-агыйының баштыңы;

Алдын-оол Норжутович ООРЖАКТЫ — «Бүгү-россияның күрүнениң телевидение болгаш радиодамчыдылга компаниязы» күрүнениң федералдыг унитарлыг бүдүрүлгезинин филиалы «Тыва» күрүнениң телевидение болгаш радиодамчыдылга компаниязының» телевидение албанының режиссеру;

Людмила Вадимовна ТРУСОВАНУ — Тыва Республикада күш-ажылдың хоочуну;

Дарий Юрьевна ХОМУШКУНУ — «Бүгү-россияның күрүнениң телевидение болгаш радиодамчыдылга компаниязы» күрүнениң федералдыг унитарлыг бүдүрүлгезинин филиалы «Тыва» күрүнениң телевидение болгаш радиодамчыдылга компаниязының» телевидение албанының тускай корреспондентизи;

Николай Монгушевич ЧАМЫЯҢНЫ — «Бүгү-россияның күрүнениң телевидение болгаш радиодамчыдылга компаниязы» күрүнениң федералдыг унитарлыг бүдүрүлгезинин «Тыва» күрүнениң

телевидение болгаш радиодамчыдылга компаниязы» филиалдың телеоператору;

Вера Сергеевна ШАРАВИНИ — «Бүгү-россияның күрүнениң телевидение болгаш радиодамчыдылга компаниязы» күрүнениң федералдыг унитарлыг бүдүрүлгезинин «Тыва» күрүнениң телевидение болгаш радиодамчыдылга компаниязы» филиалдың тырттырышкын башкаар болгаш планнаашкын бөлүүнүн үндүрүкчүзү.

Культура талазы-биле хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле шаңнаары болза:

Галина Маадыровна КОМБУНУ — «Тыва Республикада А.С. Пушкин аттыг национал библиотека» күрүнениң бюджет албан черинин күрүнө библиографиязының сектор эргелекчизи;

Антонина Савельевна САРЫГНЫ — «Тыва Республикада А.С. Пушкин аттыг национал библиотека» күрүнениң бюджет албан черинин ном шыгжамыры килдизинин эргелекчизи;

Чинара Аракчаевна САНДАКТЫ — уругларның немелде өөредилгезинин Тес-Хем кожуунун Самагалдайда уругларның уран чүүл школазы муниципалдыг бюджет өөредилге албан черинин директору.

Хөй чылдарда зрес-шудургу албан-хүлээлгези дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле шаңнаары болза:

Антонина Серенбиловна ЛУПСААНЫ — Федералдыг үндүрүг албанының Тыва Республикада №2 районнар аразының инспекциязының анализ килдизинин начальниги;

Байлак Демир-ооловна ООРЖАКТЫ — Федералдыг үндүрүг албанының Тыва Республикада №4 районнар аразының инспекциязының анализ килдизинин күрүнениң үндүрүг инспектору;

Омак Олегович ШИРИНИ — Федералдыг үндүрүг албанының Тыва Республикада эргелелиниң контроль килдизинин күрүнениң кол үндүрүг инспектору.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2016 чылдың декабрь 23
№256

Жууннарда медээлер

Улуг-Хем

ДАҢ-ХАЯА, ДИАНА, ДАРИНА

Улуг-Хем кожуунга чаа үнүп келген чылда Шагаан-Арыг-нанык өг-бүлө Аян, Аржаана Чөрөвөлөрүнүн ийиги кызы январь 31-ден январь 1-де даңгаар эртен төрүттүнгөн. Чаа чылда төрүттүнгөн чаштын деңзизи 2806 грамм. Аныяк ада-даңгаар эртен төрүттүнгөн боорга, бичии кызын Даң-Хаяа адап алганнар.

Соонда Салгал Оруспай биле Айрана Кууларның 4 дугаар 06 шак 55 минута турда 3480 грамм деңзилиг, 51 см дурт-болуп төрүттүнгөн. Аныяк эмчи Чечена Иргит чырык чер-на бичии кыстарны хүлээп алган хинин кескен авазы болган. Дугаар кыс Хайыракандан аныяк өг-бүлө Владимир, Чечен оолдарның 2-ги кызы январь 2-де 09 шак 50 минута турда 3480 грамм деңзилиг, 53 см дурт-сынның төрүттүнгөн. Бичии чаштын кескен эмчи-авазы Салбак Владимировна Кыргыз.

Чылдың баштайгы хүннеринде төрүттүнгөн кыстарны авалары аяа, Диана, Дарина — «Д» деп үжүктөн эгелзэн аттар-биле алганы солун болган. Кожууннун удуртукчулары аныяк ава-байыр чедирип, белектерни берген.

Тес-Хем

«ХӨГЛҮГ СТАРТТАР»,
МАССАЛЫГ ЧУҢГУЛААШКЫН

Тес-Хем кожууннун бүгү сумуларында январь 1, 2 хүннеринде массалыг янзы-бүрү спортчу хемчеглер болуп турган.

Жуун төвүгө стол теннининге ниитизи-биле 42 эр-херээжен киришкен. Эр улус аразында Самагалдайда Амир Кунаа, хер-улус аразында Чыргаландыда Чимис Балдыржаа шыырак көргүскеш, бирги черге төлөптүг болганнар.

Тес-Даг сумузуңуң арбаннары «Хөглүг старттар», массалыг чуңгулаашкын эрттирген. Аңаа ниитизи-биле 40 кижичи-ки-

ришкен. Башкылар арбаны кашпагай, демнин көргүскеш, бирги черни тиилеп үнгөн.

Чыргаландының школачылар аразында баскетбол маргылдаа-зынга 8-ки классчылар бирги черни чаалап алганнар.

Январь 1-де О-Шынаа сумузуңуң 3 херээжен команда хол бөмбүүгө маргышканнар. Аныяктар командазы бирги черни алган. Январь 2-де хол бөмбүүгө эр командалар аразында 1-ги черни Октябрь арбаны алган.

У-Шынаа сумузуңуң арбаннарның эр командалары хол бөмбүү база баскетбол маргылдааларын эрттирген.

Чаа чылдың дыштаныр хүннеринде бүгү кожуунга ниитизи-биле 485 киржикчилик 8 спортчу-массалыг хемчеглер эрткен.

Өвүр

ЧАА ЧЫЛДЫҢ БӨМБҮҮ

Январь айның 5-6-ның хүннеринде Өвүр кожууннун төвү Хандагайтыга чылдың-на эртип турар шилчип чоруур кубок дээш «Чаа чылдың бөмбүү» деп эр болгаш херээжен командалар аразында хол бөмбүүнүн маргылдаазы болуп эрткен. Аңаа 12 эр болгаш 5 уруглар командазы киришкен. Ниитизи-биле 115 ойнакчы киришкен.

Оюннун бирги хүнүндө ойнакчылар кезээ 22.00 шакка чедир ойнаш, Геннадий Тумат аттыг культура төвүгө аныяктарга эрттирген кезээки дыштанылгага танцы-самнап кезээлзэннер.

Ийиги хүнде дүнекиниң бир шакка чедир изиг-изиг болган оюннар түңнелинде оолдарның болгаш уругларның бирги черин болгаш шилчип чоруур Кубокту, шыырак оюнун көргүскеш, Дус-Даг сумузуңуң командалары ийи дугаар чыл улаштыр ап турарлар. Оолдар аразында ийиги черни Ак-Чыраа сумузуңуң командазы алган. Бо команданы аңгы мактап каары артык эвес. Чүге дизе ойнакчыларының хөй кезии 8-9 класс бичии оолдар, а оюнунун деңгели эң бедик деп залга олурган бүгү чон бадыткап болур. Үшкү черни Солчур сумузуңуң оолдары чаалап алган. Уругларның ийиги черин база кончук дээр шыырак Чаа-Суур кыстары, а үшкү черни Ак-Чыраа кыстары чаалап алган.

берген. А.М. Норбунуң өг-бүлөзине Тес-Хем кожуун чагыргазы чаа бажың тудуп алырында акша үндүрүп берген, ол өг-бүлө ону тудуп алгаш, чурттай берген. Бо чижек чүнү көргүзүп турарыл дээрге, Тываның бүдүрүлгө албан черлерин Тыва даг-дүгү, Тыва кобальт комбинаттарын болгаш совхозтарның эт-хөреңгизин камгалап ап болур бүгү арга турган деп чүүлү бадыткап турары ол.

Автор номунда эң берге нарын айтырыг — национал политика айтырыгын ол үеде канчаар шиитпирлеп турганын номчуурга, бо кижиге безин дыка берге, аарышкылыг, кижиниң национал чоргааралында дээштиг. 1980 чылдарда Тывага бо айтырыг нарын турган болдур ийин. Орус кижини «орус» деп болбас, а «хамааты» дээр турган. Ынчан Сүт-Хөлгө митинг болган черге Чимит-Доржу Баирович дидими-биле чон мурнунга берге, нарын национал айтырыгны чогумчалыг шиитпирлээнин чөпсүнүп, магадап, дипломат кижиниң ажылы-биле демейледим. А ол үеде бедик албан-дужаалдыг коллегалары Ч-Д. Ондарны-даа деткивейин кабинеттеринге көрүкчүлөр болуп олурганын номчааш, кижичи кайгаар. Чимит-Доржу Баирович берге-ле үеде ажилдап, республиканы удуртуп, көрбээн чүвези чок, көдүрбээн хөңзү чок улуг даргавыс-тыр.

Авторнун номун мынчаар билдим: эрткен үевиштиң частыргаларына өөренип, оон эки түңнелден үндүрүп, боттарынысты шүгдүнүп, бир демниг ажилдап-чурттаары. «Ол-ла баскан дырбаажыңа катап баспайн, оваарымчалыг болуңар!» деп авторнун амгы үениң болгаш келир үениң салгалына кичээндирип, сагындырып турары кончук шын.

«Үе мени мурнап чоруур» деп номун автор амгы болгаш келир үениң удуртукчу кадрларында болгаш депутаттарында тураскаадып бижээн. Оларның холдан салбас, стол кырында салып алгаш ажыглаар ному-дур деп бодаар мен. Кижичи бүрүзүңгө база солун болур. Номчууруңче кыйгырдым.

Москвага Ч-Д.Б. Ондарның Россияның чоннарының ассамблеязын куруг черден тургусуп, Россияга болгаш бүгү делегейге билдингир улуг, күштүг, авторитеттиг организация кылдыр болу бээринге боду дорт киришкени дээр-ле чуртка болгаш делегейниң чоннар аразында быжыг найыралды, эп-чөптү, тайбың чорукту тургузуп быжыглааны кызымаккай, шудургу ажилдааны-дыр. Ол дээш аңаа Россияның Чааа «Российжи нация» деп орден-биле, Делегейниң каттышкан нациялар организациязы «Делегей элчини» деп хүндүлүг атты тывысканында тыва чон чоргаарланыр.

Серенмаа ШОЙДУН,

ТР-ниң алдарлыг ажилдакчызы.

Билип алыңар

ПЕНСИЯ
НАЗЫНЫН
УЗАДЫР

Амгы үеде Россияда ниити тургустунган пенсиялаар назы-хар херээженнерге 55, эр улуска — 60 хар. 2017 чылдан эгелеп күрүне ажилдакчыларында пенсия назынын чоорту улгаттырар — чыл санында 6 айлап тургаш, ынчалдыр херээженнерге 63 хар (2032 чылга чедир), эр улуска 65 хар (2026 чылга чедир) четкиже немээр. Шак мындыг өскерилгелер кириген федералдыг хоойлу 2017 чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг болуп кирер.

Ук өскерилгелер кымга хамаар-жырыл? Чаа дүрүм Россияда күрүне болгаш муниципалдыг албан-хаакчылар кылдыр ажилдап турар кижилерге хамааржыр. Чижээ, 1957 чылдың март 1-де төрүттүнгөн албан-хаакчы эр кижичи дижи. Ол 60 хар 6 айлында пенсияга үнер азы 2017 чылдың сентябрь 1-де пенсиялаар.

Билип алыр чүүл: чаа дүрүм чүгө ажилдап турар күрүне албан-хаакчыларында хамааржыр. Бир эвес ол ажилдакчы күрүне ажылында халажыр болза, чаа өскерилге аңаа хамаарышпастай бээр болгаш ол кижичи ниити дүрүм езугаар пенсияга үнүп болур. Оон санында хуусаадан эрте кылдыр-даа пенсиялаар эргелиг.

Чижээ, 1965 чылдың май 1-де төрүттүнгөн эр кижичи соңгу чүктүң стажын ажилдап алган болза, 55 харлында азы 2020 чылда пенсияга үнер. Эр кижичи 55 харлында муниципалдыг албанга ажилдап турган, оон 57 харлында, 2021 чылдың июль 1-ден ол ажилдан халажыр бээр болза, 2021 чылдың июль 2-ден, 57 харлында кыраанының пенсиязын-че үнер эргелиг апар.

Улгаттырган пенсия назыны албан-хаакчының эр-кызындан хамаарылгалыг болур бе? Ийе, хамаарылгалыг болур, чүге дээр херээжен ажилдакчы мурнунда эр улустан 5 хар эрте үнүп турган болза, моон соңгаар ылгалы чүгө 2 чыл апар (63 хар — 65 хар).

Хуусаадан 5 чыл эрте үнүп турар (чижээ, соңгу чүк районнарында чурттап турар) албан-хаакчыларга пенсия назынын улгаттырар өскерилишкени хамааржыр бе деп айтырыг бар. Хоойлуда көргөни-биле, оларга база дорт хамааржыр.

Ол ышкаш күрүне албан-хаакчыларының стажының үргүлчүлелди 15 чыл турганында, чыл санында 6 ай немежиш тургаш, чоорту 20 чыл чедир улгадыр.

Ажилдаан чылдарын барымдаалап, чамдык күрүне албан-хаакчылары эрги дүрүм-биле пенсияга үнүп болур. Аңаа дараазында байдалдар хамааржыр:

- Күрүне албанында ажилдаан чылдары четчир болгаш оон 2017 чылдың январь 1-ге чедир үнгөндө;

- 2017 чылдың январь 1-де күрүне албанында ажилдап-даа турар болза, ол ажилга стажы 20 чыл бар болза;

- 2017 чылдың январь 1-де күрүне албанында ажилдап-даа турар болза, күрүне ажылында стажы 15 чыл болгаш кыраанының (инвалид болганының) пенсиязын алыр эргези 2017 чылдың январь 1-ге чедир тыптып келгенде.

Чугула чүүл! 2017 чылдан күрүне албанында ажилдаар эрге, мурнунда турганы ышкаш, 60 хар эвес, а 65 хар кылдыр узаттыганы.

Бо талазы-биле билдинмес айтырыгларга консультация алырда, Россияның Пенсия фондузунуң Тыва Республикада салбырының 9-60-60 дугаарлыг «изиг шугум» телефонун-че долгаар.

Саяна МОНГУШ.

Омчукчунуң бодалы

ЭРТКЕН ҮЕЖЕ АЯН-ЧОРУК

Россияның болгаш Тываның көскү күрүне ажилдакчызы Чимит-Доржу дарның «Үе мени мурнап чоруур» орус дылда үнгөн номун улуг чуургал-биле номчудум. Төөгүлүг а-шынарлыг боорда аажок солун ига хамаарыштыр бодумнун бодамны бижип көрейн.

Чимит-Доржу Баировичиниң оон мур-үндүргөн «Инженерниң оруу» деп база шупту билер боор. Ол «Тыва ү» комбинаттын баштайгы директору. Ерден Тыва АССР-ниң бирги удур-албан дужаалы — Дээди Советтин ынга чедир болгаш Москвага база ап чораан. Харысалгалыг, шыңгылы елиг, бурунгаар көрүштүг билдингир ажилдакчызы болгаш депутат.

Ор бо номунда Ленинград хоорайның хикитиг институтунга өөренип турган ден эгелзэш, Москвага ажилдаа-чедир бижээн. ССРЭ, РСФСР, Тыва үезинден эгелзэш, амгы үеде чедир ч, республиканың сайзыралының, шыкынының база чаа үе-чадазының нда сайгарып бижээн. Бо номну ном-орткен үеже аян-чорук кылгаш келген дум. Мен ССРЭ үезинде төрүттүнгөш тинген пионер, комсомол, коммунист эн. Күчүлүг чуртувус Совет Эвилелин-аарланып, «Мээң адресим — Совет и» деп ырлажып чордувус. Ам назы 60 ашкан.

7-1991 чылдарда Чимит-Доржу ың удуртулгазы-биле улус депутат-ин Тес-Хем район Советиниң күүско-секретары албан дужаалында ажил-раан мен. Бо номунда кадрлар нда хөлчөк шын бижээн. Ол үеде эң шыырак, эртем-билиглиг кадрлар-гап тургаш, хүлээп алыр турган. Оон орткен, амгы үениң депутаттарының база бижип көргүскени онзагай.

Ор чурттуң баштыңчылары И.В. Н.С. Хрущев, Л.И. Брежнев, М.С. ав, Б.Н. Ельцини болгаш Тываның чулары С.К. Тока, Г.Ч. Ширшин, Ш.Д. В.Е. Серяков оларның ажылының четпес талаларын дидими-биле ай-ан. Номда 1986 чылда эгелзэн эде унуушкун деп чаа үе-чаданы база . Ону М.С. Горбачев эгелзэш. Эде унуушкуннун эки, чаа чүүлдери база бодаар мен. Бирээде, совет кижичи-

лерге хостуг эргени бергени, ийиде, чуртка ажык-чарлыг чоруктуң оруун ажитканы, үште, кижилерге бодунуң хуу ажил-агыйын, ажил-херээн ажыдып ап, ажилдаарында бүрүн эргени бергени, дөртте, чажыт турган политиктиг репрессияга хамаарыштыр материалдарны чонга ажык болдурганы. Ынчанга оон эки кылган чүүлдери хөй деп бодаар мен. Ындыг-даа болза, күчүлүг ССРЭ-ниң дүже бергенинде дорт буруулуг болбайн канчаар. Ынчаар бодап чоруур мен. Бо талазы-биле Ч-Д.Б. Ондар дарга бодунуң үзел-бодалдарын номунда чырыткан. Москвага ол үеде чүү, канчаар болуп турганын бис, бөдүүн чон, кайыын билер бис, бо бүгүнү номдан номчааш, билип ап болур.

Ол ышкаш Тыва республикага кажан ССРЭ, СЭКП дүшкен соонда, хоозураашкын, буураашкын үезин автор каксы бижээн. Мен, хүндүлүг Чимит-Доржу Баирович, чаңгыс чүүл-биле чөпшээрешпес-тир мен. Ол дээрге билдиришкени бижээш, төрзөн Тываарны эң берге үеде каапкаш, Москва-же ажилдап чорупканыңар. Суг көрбейн чыткаш, элекке идиинер ужулган-дыр силер ийин. Ынчан республиканың үстүкү черле-ринде чүү болуп турганын районда бөдүүн чон, бистер, кайыын билер боор. Ону автор номунда бижип турарын билип ап, кайгап ор мен. Бот-боттарын билишпес чөрүлдээр турган-дыр. Тываның хүндүлүг, улуг удуртукчулары Г.Ч. Ширшин, Ч-Д.Б. Ондар база Ш.Д. Ооржак үш бот-боттарын билчип, чаңгыс эп-чөпкө кээп, кады бир демниг ажилдаан болза, Тываавыска ындыг хоозураашкын, буураашкынны болдурбайн баар бүгү аргазы турган дээрзин мен, бөдүүн херээжен кижичи, номну номчааш, мындыг бодалга келдим. Тываның салым-чолу силер үш бирги удур-тукчулардан дорт хамааржыр турган-дыр деп санаар мен. Маңаа хамаарыштыр бичии чижектен кирип көрейн.

Тес-Хем кожуунга, берге үеде, суг ажил-агый чериниң эргелели дүжүп каар-га, бажың чок, хөй аяң-төлдүг Михаил Норбунуң өг-бүлөзи бо организацияның бажынын түр үеде ээлеп чурттай бергеш, ук организацияның бажынын болгаш бүгү-ле эт-хөреңгизин (гаражтарын, машина-техниказын, одалга системазы, сейф, столдардан бээр) бүрүнү-биле камгалап-кадагалап каан болгай. Оон үе экижи бээр, суг ажил-агый эргелели ол-ла бажыңыга катап ажилдай

Аныяктар делегейи

ЭҢ-НЕ ИДЕПКЕЙЖИ, ЭҢ-НЕ ХАРЫЫСАЛГАЛЫГ

Кызыл хоорайның девискээринде бүдүн чыл дургузунда болуп эртип турар хөй-ниити ажилдарының идепкейжи, бот-тывынгыр аныяктарының Чаа чыл балы Кызылдың транспорт техникумунга болган. Балче хөй ниити каттыжылгаларының волонтерлары, спортчулар, аныяк артистер, аңгы-аңгы өөредилге черлериниң идепкейжи студентилери, хоорайның КВН клубунун активчилери ниитизи-биле 200 ажыг кижичалаттырган. Оларны Кызылдың мэриясының культура, спорт болгаш аныяктар политиказының департаментиниң ажилдакчылары өөрүшкү-биле уткуп алганнар.

Аныяктар байырлалдың кол маадыры Шивиниң чанынче оол, кыс кылдыр четтинчипкеш, узун дургаар чаттыгган кызыл хевистиң кыры-биле, аяныгы ырыга болгаш изиг адыш часкаашкынарынга үдетпишаан, кирпкеннер. Кызыл хоорайның хореография школызының «Фиеста» спортчу танцы студиясының

чаштары латин-американ композициялыг чараш танцы самы-биле байырлыг кезээни ажиткан.

Кызыл хоорайның мэриясының культура, спорт болгаш аныяктар политиказының департаментиниң начальниги Мерген Макарь, байырлыг кезээниң маадырларына үнүп олурар Дагаа чылында чаа-чаа бот-тывынгыр чогаадыкчы чорукту, бедик чедишкннерни, бүгүдөгү чүгле экини күзеп, байыр чедирген.

Кандыг-даа балды чараш хептер болгаш танцы каастап, аяныгы шинчиже кириер. Балдың кыс кадыннары хөй кезинде узун чараш платьелерлиг, а эр маадырлар костюмнарлыг... Эрес кашпагай оолдар өңгүр, чараш хептиг даңгына кыстарны чалааш, Венаның вальзын танцылааны байырлалды улам каастаан. Танцы соонда Чаа чылдың хүндүлүг аалчылары Соок-Ирей биле Харжыгашты аныяктар кыйгырып алганнар. Орус, тыва, моол дээш оон-даа өске дылдарга шүлүктөп, ырлап, солун, каттырынчыг анекдоттары чугаалап, ойнап-хөглеп, каттыржып шаанга киргеннер. Соок-Ирей

биле Харжыгаш оолдар, уругларның ырышоорун мага хандыр дыңнап, чигирзиг белектерни берген.

Хөглүг, магаданчыг кезээниң база бир кол кезээ — шаңналдар тыпсыры. Кызылдың девискээриниң арыг-силиин тудуп, хөй-ниити ажилдарына эң-не идепкейлиг, харыысалгалыг киржип чоруур аныяктарның хөй-ниити организацияларын мэрияның ажилдакчылары демдегеп, шаңнаан. Оларның аразындан бирги черге «Тываның буянныг чүректери» республиканың аныяктар каттыжылгазы төлөптүг болган. Ийги черни — «Россияның аныяктар эвилели», үшкүзүн «Мээң найысылалым» олар алганнар.

Дараазында «Эң-не тергин хөй-ниити организациясы — 2016» деп мөөрейге 1-ги черни — ТывКУ-нун студентилер штавының отряды, 2-ги черни — Тываның политиктиг техникуму биле Республиканың эмчи колледжи, 3-кү черни Кызылдың экономика болгаш эрге-хоойлу биле транспорт техникумдары үлешкеннер. Ол ышкаш Тываның тудуг техникумунун аныяктары «Ажыл-агыынга бердинген»

деп номинацияга төлөптүг болган. 2016 чылдың социал ажыл-хыямаарышкан хемчеглерге идепкейришкени дээш, Кызылдың педагогаш уран чүүл колледжтериниң, Тыва сайгарлыкчы чоруктуң, көдээ ажы-техникумдарының хөй-ниити органдарына хүндүлөп бижиктерни тыг. Чаа чылдың байырлалының дугаар чамдык студентилер үнелелди берген. ТывКУ-нун 1-ги курузунун студентилер база байырлыг кезээниң эртинге Чимис Кызыл-оол:

— Чаа чыл балын мэрия биске кезээп бергени дыка эки-дир. Чүге хөөрайның волонтерлары дыштан биле чыгып келгеш, бот-боттары таныжып алыр аргалыг болдуну аңгыда ниитилелдерниң киржикчил аразында найыралы быжыгып боттары аразында арга-дуржулга арга-дуржулга база эптиг деп бодаар мен баштай «Салгал» каттыжылгазына алган мен. Бистиң каттыжылганы Н. Назаровна Самчид-оол хөй чыл удуртуп чоруур. Школа дооскан студентилер ТывКУ-нун студентилер ниитилел шилчий бергеним ол — деп чугаала. «Тываның буянныг чүректери» каттыжылганың активчизи Дом Ондар:

— Бо балга келгеш, дыка хөй аныяктар-биле таныжып алдым. Бот-боттары таныжып алыр арга-дуржулга бирги черни бергени дыка өөрүнчүгү. Дараазында 2017 чылда база хоорайда, республиканың-даа хөй-ниити аныяктарына ам-даа идепкейжи, ак сетки киржир бис. Бо ышкаш аяныгы, көдүрлүүшкүннүг байырлалды оорган тап бергени дээш, мэрияга улуу-четтирдивис!

Бүдүн чыл дургузунда хоорай арыг-силиин тудары-биле субботник киржип, байырлалдарны, чыскаалды эрттиржип, улуг назылыглар, инвалид хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерге дуза ацияларны эрттирип чоруур аныяктар Чаа чыл байырлалын кады уткуп, боттары аразында таныжып алыр аргалар болганнар.

Сайсуу ДАРГЫН-

Авторнуң тырттырган чырамы

Суурдан медээ

Бичиилерниң болгаш улуг-даа улустун эң-не манаары Чаа чыл байырлалы эң-не солун. Кышкы бойдустун чигир ногаан шивилери өңгүр хептерин кедип, чараштыр каастаттыгган, чаа-чаа күзелдер бодап, белектер алыр байырлал. Чаа чыл байырлалын кижичалаттырган аяныгы черге эрттирксээр болгай. Бай-Тайга кожунун Шуй сумузуңун чурттакчылары Чаа чылга ай бурунгаар-ла белектенип кирпкеннер.

Шаандан тура-ла Бай-Тайга кожунун уран-талантылыг, тывызык, ус-шеверлер чурту дээр чораан. Бо чылын Бай-Тайга болгаш Барыын-Хемчик кожуннарына харны кылыны чамдык черлерге 1 метр ажыг чалган болгай. Мал-маган одарладыр черлерниң харга бастырганындан малчынарна, көдээ ишчилерге эң-не дүвүренчиг кыш болган. Ынчалза-даа Бай-Тайганың Шуй сумузуңун ажил-ишчи, демниг чурттакчылары улуг харга бастырып алгаш олурбааннар.

Чаа үнүп олурар Дагаа чылын онзагай уткуп алыр дээш, сумунуң чагырга чери хардан кылган дүрзүлөр мөөрейин чарлаан. Ол мөөрей кудумчуларда кылын харны аштаарына, суурну байырланчыг хевирже кириеринге, чурттакчы чонну болгаш аалчыларның хөй адын көдүреринге, оларның бот-боттарының аразында найыралын быжыглаарына ажыктыг болган.

Чаа чылдың чараш мөөрейинге албан-организацияларның ажилдакчылары, хуу сайгарлыкчылар болгаш суурнуң чурттакчы чону улуг-аныяк чокка идепкейлиг киришкеннер. Кижичалаттыг кылган ажилдары онзагай. Барык-ла өреге бүрүзү мөөрейге үлүүн кириерин оралдашкан. Чурттакчыларның бажың-балгадының, организацияларның хериминиң иштинден эгелээш, кудумчуларынга чедир хардан кылган дүрзүлөр-биле каастаан. Оларның

ЧАА ЧЫЛДА – ЧАРАШ СУУРГА...

аразында уругларның хостуг үезинде дыштанып ойнаар шөлчүгештери, доштан кылган улуг чуңгулар, конькилеп, хөккелээр дош, ынак мультфильмнериниң маадырлары, тыва малчының өө, сугнуң болгаш черниң дириг амытаннары дээш өске-даа онзагай дүрзү-хевирлер бар.

«Чылдың-на алдын күс, Чаа чыл, Шагаа дээш өске-даа байырлалдар таварыштыр болур мөөрейлерге суурвустун чурттакчылары черле идепкейжи киржир улус. Кожуунга мурнуку чылдарда бо ышкаш улуг хар чагбайн турган болгаш, баштайгы хонуктарда харны канчаар аштаар аайын тыппайн турган бис. Канчап чооп кылаштар оруктарны аштап алганымыста, бо мөөрейни чарлапкан. Даг ышкаш оваа-

ландыр чыгдыгган харлар амгы үеде онзагай чараш дүрзүлөр кылдыр хуулган. Мөөрейниң дузазы-биле хөй харларны аштаптарымыска, суурнуң девискээри чараш болгаш арыг силиг апарган» — деп, «Чечек» уруглар садының ажилдакчызы Аржаана Күшкүлүк чугаалады.

Суурну чараштап, каастаар мөөрей чыл санында доктаамал болуп турган-даа болза, чүгле албан черлериниң аразында эртип турган. А бо чылын чурттакчы чонну база мөөрейге кириштиргени онзагай. Ооң мурнунда чылдарда хардан эвес, хем дожундан дүрзүлөр кылып турганнар. А бо чылын улуг харлыг-даа болза, кыш чылыг, хемниң дожу кылыннаваан, ам-даа суу агып чыдар болгаш, дош кезери болдунмас, ынчангаш хардан дүрзүлөр кылырын организастаан.

Хардан кылган дүрзүлөргө чуруктары интернет четкизинде Шуй суурнуң чурттакчыларының тускай бөлүүнче кириптерге, төрзүн суурундан ыракта өөренип, чурттап чоруур чаңгыс чер-чурттуглары база өске-даа суурларның чурттакчылары магадап, чоннуң бот-тывынгыр кылган ажилдарына бедик үнелелди берип, дыка хөй лайктарны салган. Оларның аразында Чаа чыл байырлалында чараштыр каастаттыгган төрзүн суурунче чаныксап турарын илереткен бижикчилер-даа бар.

Черле ынчаш хардан кылган дүрзүлөр мөөрейи чоннуң чогаадыкчы талантызын, уран чүүлүн сайзырадырына ажыктыг болган дээрзин чугаалап болур. Шак ын-

дыг онзагай мөөрейлерни республиканың өске-даа көдээ суурлары организастаан чоннуң чогаадыкчы чоруун сайзырадыр деткири чугула. Оон аңгыда шуйжу Чаа чыл таварыштыр Кино чылыг тураскааткан «Кинодан үзүндүлөр» мөөрейи, улуг назылыгларга «Ак-көк чугашты», спортчу маргылдааларны берттирген.

Суурнуң мөөрей, маргылдаалары шаңналын ТР-ниң Дээди Хуралының патады Маргарита Чүлүдүм, Шуй суур Кудурукпай кудумчузуңунун депутаты мисмаа Кашпык-оол олар үргүлчү дикчилеп турар. Чаа чылга хамаарыш мөөрейниң тиилекчилерин декабрь 31 байырлыг хемчегге шаңнап-мактаан.

(Төңүзү.
гези 1-ги арында).

«Спортчу элита-2016»

ТЫВАЗЫН АЛДАРЖЫТКАННАРНЫ ШАҢНАП-МАКТААН

бүгү чедишкиннерде
чаңгыс чер-чурттуувус,
чоннуң чоргааралы,
ның Маадыры, чурттуң
пал сайыды Сергей
ович Шойгунуң кириген
кирип турар-даа үлүг-
үнчүг улуг. Ол дээш тыва
а чоргаарланып, кадыг-
жылынга чүгө экини, ак
үзөп турар.

«Спортчу элита-2016» ба-
ынга хей спортчулар, ооң
ери Тыва Республиканың
ың бедик шаңналдары,
ртификаттары-биле дем-
иргеннер. Оларның ара-
умо хүрешке Тываның ши-
командазының улуг тре-
дар Начын-оолович Куу-
Россия Федерациязының
ыг тренери» деп бедик
ынзылгазын тывыскан.
ен чылын элээди оол-
зынга хостуг хүрешке
ниң бирги чери дээш бол-
ылдаага хүлөр медальды
алган Кежик Чымба Тыва

шыгжап алгаш, оларның чедип
албаан күзелдерин күүсеткен.

Антон ол бергелерге, унда-
ралга сый бастырбайн, а ха-
рын ындыг шаптаразыннарны
ажып эртип чорааш, чок болган
эштериниң күзелдерин херек кы-
рында боттандыргаш, кикбокска
делегей чергелиг бедик тиелел-
гелерни чедип алган.

Ол кезээ Антонга кикбокс
талазы-биле «Россияның деле-
гей чергелиг спорт мастериниң»
херек демдээн кадап берип тур-
гаш, Тываның Баштыңы Ш.В.
Кара-оол Кызылга ээлчег чок
бажың алырының ынзылга-
зын база тывыскан. Шак-ла ын-
дыг сертификатты республика
Наадымнарының 3 дакпыр ти-
лекчизи, Чаан мөгө Эрес Кара-
Сал база алган.

Дзюдо хүрешке Россия-
ның шилиндек командазының
кежигүнү Саян Он-
дар спорттуң ол
хевиринге деле-
гей чергелиг спорт
мастериниң норма-
зын күүсеткениниң
ынзылгазын, хостуг
хүрештиң мөгези
Хүреш-оол Дон-
дук-оол Россияның
спорт мастериниң
херек демдээн ба-
йырланчыг байдалга
алганнар.

Тыва Респуб-
ликаның Башты-
ңының Хүндүлел
бижи-биле Олим-
пийжи курлавыр-
лар училищезиниң
хол бөмбүүнге улуг
тренери Светлана
Тодосева, хостуг
хүрешке хоочуннар
аразынга делегей
маргылдаазының

шаңналдыг чериниң эдилекчи-
зи Маадыр Биче-оол болгаш
«ЦСКА-Тыва» олимпийжи курла-
вырлар спорт школазының хостуг
хүрешке тренери Айдаш Самдан
олар шаңнатканнар.

Хандагайтыда уругларның
спорт школазының тренер-баш-
кызы, хостуг хүрешке Россияның
алдарлыг тренери Виктор Дос-
тай Россия биле Тываның дем-
нежилгезиниң болгаш Кызыл
хоорайның тургустунганындан
бээр 100 чылдаанынга турс-

кааткан юбилей медалы-биле
шаңнаткан. Республиканың хаак
спортунуң федерациязының
даргазы Алексей Ондарга «Тыва
Республиканың алдарлыг ажил-
дакчызы» деп хүндүлүг атты
тывыскан.

Тыва Республиканың Наа-
дымнарының 2 дакпыр тиелекчи-
зи Сайын-Белек Түлүшке тыва
хүрешке 2016 чылда онзагай ти-
лелгелери дээш республиканың
Чаан мөгезиниң бөргүнүң оваа-
дайын база 2016 чылдың рес-
публика Наадымынга эң шы-
рак 8 мөгениң аразынче кирген
Аңгыр Кууларга Тываның Начын
мөгезиниң ынзылгазын, бөргүн
байырланчыг байдалга тывыс-
кан.

Тыва спорттуң хоочуннары
Чаа-Хөлден Мөңгө Чадамбаны,
Кызыл хоорайдан Сергей, Виктор
Моломдай алышкыларны Тыва
Республиканың Баштыңының
Өөрүп четтиришкин бижикиери,
тураскаалдыг суй белектери-би-
ле шаңнаан. Тыва черниң ховар
дээн өске-даа оолдар, кыстары
бедик шаңналдарга төлөптиг
болганнар.

Тыва Республиканың Наады-
мынга эки хүрешкен, чааткан база
аът соодукчулары шаңналдарга
төлөптиг болганнар. 2015 чыл-
да республика Наадымынга
шүлгүп үнгөн Ай-Демир Монгушка
Тыва Республиканың Арзылаң
мөгезиниң ынзылгазын байыр-
ланчыг байдалга тывыскан. Рес-
публика Наадымнарынга 2 чыл
улаштыр 25 километрге чүгүрүк
улуг аъттарның аразынга бирги
черни ап келген Барыын-Хемчик
кожуунуң алдарлыг чылгычызы,
«Тыва Республиканың алдарлыг
аът соодукчузу» Менди Күжүгет,
тыва чадан кара адарынга шы-
рак спортчу Чаян Монгуш олар
база шаңнатканнар.

Тыва спорттуң хоочуну Га-
лина Александровна Хопровага
«Тыва Республиканың алдарлыг
ажылдакчызы» деп бедик атты
тывыскан. Хаак спортунуң хо-
очуну Чаа-Хөл чурттуг Михаил
Монгушевич Дугар-Сүрүн, тыва
хүрештиң хоочуну Михаил Мон-
гуш болгаш өскелер-даа бедик
шаңналдарга төлөптиг болган-
нар.

Владимир ЧАДАМБА.
Авторнуң тырттырган
чуруктары.

Тыва Республиканың Чаааның Баштыңы
Ш.В. Кара-оолдуң спортчулар-биле мөңдөжүп турары.

Тыва Республиканың Чаааның Баштыңы Ш.В. Кара-оол
1500000 рубльдиң сертификатын Кежик Чымбага
тыпсып турары.

Тыва Республиканың Чаааның Баштыңы
Ш.В. Кара-оол хостуг хүрештиң хоочуну Маадыр-оол
Биче-оолга Хүндүлел бижики тыпсып турары.

Сумо хүрешке Россия Федерациязының алдарлыг
тренерлери Каң-Демир Куулар биле Адар Куулар.

Республиканың Чаан мөгези
Сайын-Белек Түлүш биле
Начын мөгө Аңгыр Куулар.

иканың Баштыңының
Кызылга бажың садып
иле 1 миллион 500 муң
н сертификатын холга

ртчу элита-2016» байыр-
наадырларының бирээзи
икбоксер Антон Салчак
л Мөңгүн-Тайгага 2013
олган хай-халап, хар
аткан черге чок болган
эштериниң аразындан
тып калгаш, эштериниң
дын сагыш-сеткилинге

Тыва спорттуң хоочуннары байырлал үезинде.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

Байыр чедиришкени

«Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» деп төлептиг аттың эдилекчизи, сарыг-шажынның философия доктору, авыралдыг Геше Лобсанг Тхуптен Башкывыстың төрүттүнген хүнүн таварыштыр байыр чедиришаан, дараазында йөрээлди тураскааттывыс:

Төрүттүнген хүнүңерни демдеглээр дээш,
Тыва чону кожууннардан йөрээл салды:
Дхарманың киискиткен туугун туткан
Төлептиг-пе энерелдиг Лобсанг Башкы.

Башкывыстың назы-хары узун болзун!
Барган черге ажил-ижи бүдүп чорзун!
Өөредигни Тыва чонга хайырлааштың
Өндүр-мерген байдалдарга чедер болзун!

Чүдүкчү тыва чондан база өөреникчилеринден.

Анна Хомушкеевна Байкара январь 6-да 59 харлаан. Эргим даай-авамга төрүттүнген хүнүн таварыштыр быжыг кадыкшылды, узун-назынны, буян-кежикти, чедиришкенини болгаш өөрүшкүнү сеткилимниң ханызындан күзевиишаан, дараазында сөстөрүни бараалгаттым:

Үш ожук даш дег, кожа чоруур
Угбашкылар улуу болган,
Уштап-баштап, сүмө каткан,
Угаанныг-ла даай-авамны.

Даай-авамга кезээ-мөңгө
Чылыг хүннер чырып чорзун!

Хорадаанда шала шириин,
Хүндүткелдиг улуг башкы,
Хомушкылар угун углаан,
Хорам болган даай-авамны.

Аймак чонга дуза кадып,
Ажы-төлдүң оруун айтып,
Өөредилге черлеринче
Чеже кижиги үдзэн силер.

Бай-Караның өөнүң-ишти,
Бай-Тайганың ховар кызы,
Бежен тос хар харын харлап,
Байырлалын уткуп туру.

Эне чаштар өөредир
Эртем-билии шыырак,
Эң-не чымчак сеткил-хөөнүг
Эргим ынак даай-авамны.

Аарыг-аржык даай-авамдан
Чайлап чорзун, дезип чорзун!

Дендиги бедик чедиришкени,
Директриса даай-авамга
Даргаларның даргазы бооп,
Депширин күзээр-дир мен.

Дуңмазы Айлаң Минзектен.

ИЗВЕЩЕНИЯ

В администрацию сумона Шынаанский Тере-Хольского кожууна Республики Тыва поступило заявление от гражданки Российской Федерации **Бегзи Алена Викторовны** о предоставлении земельного участка на правах аренды, с сроком на 20 (двадцать) лет, из категории земель населенных пунктов, с общей площадью 1500 кв.м. (площадь ориентировочная, уточняется по материалам межевания), с разрешенным использованием для индивидуального жилищного строительства, расположенного по адресу (имеющие адресные ориентиры): Республика Тыва, Тере-Хольский район, с. Кунгуртук, ул. Таежная д.7.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данной информации администрация сумона Шынаанский Тере-Хольского кожууна принимает письменные возражения по данному заявлению.

Председатель администрации сумона Шынаанский А.М. Дудуп.

В администрацию сумона Шынаанский Тере-Хольского кожууна Республики Тыва поступило заявление от гражданки Российской Федерации **Хертек Шолбан Михайловича** о предоставлении земельного участка на правах аренды, с сроком на 20 (двадцать) лет, из категории земель населенных пунктов, с общей площадью 1500 кв.м. (площадь ориентировочная, уточняется по материалам межевания), с разрешенным использованием для индивидуального жилищного строительства, расположенного по адресу (имеющие адресные ориентиры): Республика Тыва, Тере-Хольский район, с. Кунгуртук, ул. Таежная д.9.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данной информации администрация сумона Шынаанский Тере-Хольского кожууна принимает письменные возражения по данному заявлению.

Председатель администрации сумона Шынаанский А.М. Дудуп.

«ШЫН»

ТУРГУЗКУЧУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш харылзаа
ямызы.
Кол редактор
А.С. ШОЮН
Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А. С. Шююн – 2-01-35.
Кол редакторунуң оралакчызы А. М. Саая – 2-17-91.
Секретарь А. А. Эртин – 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.
Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б.-Б. Оюн, А.А. Лагбы) – 2-18-10.
РЕДАКЦИЈАНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:
Нийтилер-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. А.Д. Даржаа).
Экономика, улутпур болгаш көдээ ажил-агый (редактору Д.С. Монгуш, корр. С.А. Даргын-оол).
Социал айтырылгар (редактору Н.С. Эргел, корр. Ш.Н. Ховалыг, корр. А.Д.-Б. Базыр-оол).
Культура, чогаал, медээлер база спорт килдизи (редактору А.Н. Соян, корр. А.Д.-Б. Базыр-оол).
Очулга (редактору Д.И. Чыдым, очулдурукчу А.К. Ооржак).
Фотокорреспондент В.Ф. Чадамба.
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.
Нийти телефон – 2-30-69.

Р/сч. счет № 40603810900004000277
Корр.сч.т № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465
КПП 170101001
ОАО «Народный Банк Республики Тыва»
с. Кызыл.
Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырынга хайгаарал талазы-биле
федералдыг албаның Тыва Республика
талазы-биле эргелели «Шын» солуну
2012 чылдың декабрь 3-те бүрткээ.
Херечилелдин дугаары – ПИ № ТУ17-
00068.

Солуну «Тываполиграф» ААН-ге парлаан.
(Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттыг материалдарның
торларының бодалдары редакцияның туружу-би
дүүлгенин барып болур. Айыттыг саннары болг
өскө-даа фактылары, дыңдагылары дээш автор
боттары харылзаар.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефон
долгаар.
Чагыдылга индекс: хуу кижилерге – 11530,
организацияларга – 31730
Солун неделяда үш катан үнер.
Хемчээли 2 парлаар ама. Тираж 4965.
Номери парлагже дугаары: график өзүгээр
21.00, херек кырында – 18.00.

Каң-оол Тагаланович
ТАГАЛАНОВ

кылып чорудуп келген.

1994 чылда Каң-оол Тагаланович Тагаланов Тываның Виктор Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының директорунга томуйлаткан. Ол бо бедик харысалгалыг албан дужаалга ажилдап тура, театрның коллективиниң социал айтырыгларынче улуг кичээңгейни углап, көрүкчүлерге бүгү талалыг таарымчалыг байдалдар турарынче чугула кичээңгейни салып, театрның көдээде мөгейикчилериниң сонуургалын база утпайн келген. Ол ышкаш тыва театрның чогадыкчы бөлүүнүң салгал дамчаан чаңчылдарын Каң-оол Тагаланович кошкатпаан. Харын-даа ооң кирижин улам дыңзыдып, театры баштап турар чылдарында тыва театрның артисчи бөлүүнүң назы-харынче улуг кичээңгейни доктаамал салып келген. Ол чылдарда тыва театрның чогадыкчы коллективинге аныяк талантылыг чаа салгалдар немешкен. Олар дээрже Санкт-Петербургтун театр уран чүүлүнүң Күрүне Академиязының ийи тыва национал студиязының, Ярославск хоорайның театр институтунун тыва национал студиязының аңгы-аңгы чылдарда доозукчулары-дыр.

Каң-оол Тагалановичиниң тыва театрга он ажыг чылдар дургузунда директорлап ажилдап келген чылдарында тыва театр Россия, оон туржук Бүгү-делегей чергелиг театржы улуг фестивалдарга доктаамал киржи, бедик шаңналдарны удаа-дараа чаалап ап келген. Ол чылдарда тыва театр Россияда шыырак дээн театрларның санынга кирип, ол үнелелди амга дээр быжыг тудуп турар. Ажылгыга ханы бердинген, бот-боттарынга өмөк-дөмөк болуп чоруур тыва театрның улуг коллективи директору Каң-оол Тагаланович Тагалановтун оларның бүгү талалыг ажил-ижинге доктаамал сагыш салып чораанын, ооң өөрзүрек, биче сеткилдиг, дузааргак, баштак, хөглүг аажы-чаңын амга дээр үнелеп, сактып чоруурлар.

Тываның культура яамызы, В. Көк-оол аттыг национал хө ши театрының, республиканың Алдан-Маадыр аттыг наци музейиниң, А.С. Пушкин аттыг национал библиотекаяның, «Л солунуң коллективтери, РФ-тиң театр ажилдакчылары эвилелиниң Тывада салбыры, Тываның чогаалчылар эвил

Тываның Виктор Көк национал хөгжүм-шии т соонда, Каң-оол Таг бараан болуп бердин чүүлүнүң шугумун Тываның Алдан-Маад национал музейиниң у составынга кирип, кол музейиниң директорун агый талазы-биле ора албан дужаалдарга үре- ажилдаан. Амыдыралын хүнүңге чедиң Каң-оол ович Тываның А.С. Пуш национал библиотеказын агый килдизиниң нач албан хүлээлгени ак-с күүседип, ажилдап турга Каң-оол Тагаланов лановтун ак сеткилди туруштуг кылып келге чорудулгазын Тываны бедии-биле үнелеп, а санныг Хүндүлел бижи шаңнал-макталдарны т Ол Россия Федерациязын тура яамызының «Кул чедишкенини дээш» де демдээниң, Тыва Респуб «Күш-ажылга шылгалар д медалының, Тыва Респуб Дээди Хуралының Хү бижииниң эдилекчизи. Аңа Республиканың культуразы дарлыг ажилдакчызы» де атты тывыскаан.

Каң-оол Тагаланов галанов өскелерге үле төлептиг ада, кырган-ач ган-кырган-ача чораан. С чурттаан эжиниң кезээ жыг чөлөнгийи, хөй уругларының, уйнуктары нелдиг, бүзүрелдиг кырган- ачазы турган. Ол өг-бүл хөй санныг ажы-төлүнче, тарынче үргүлчү сагыш- чораан. Өг-бүлөзинге хама чоок дөргүл-төрелдерин, ха ол чуртталгазында улуг хүн, биле бодунга чоок кылдыр келген. Каң-оол Тагаланов төрелдеринге, эш-өөрүңге к арга-сүмелиг, ачы-дузалыг кижиги чораан.

Биче сеткилдиг, чончу, к каттыраңнаан чазык ары райлыг, дузааргак, хөглүг-б оожум-толтуг бүдүштүг, э ээлдек чугаа-сооттуг аажы биле Каң-оол Тагаланови галанов чоок кижилеринг теринге, кады ажилдап ч өөрлеринге, ону билир киж эргим хүндүткелдиг кижиги Ооң ындыг кижизиг мөзү-бү аажы-чаңы ону билир кижил сагыш-сеткилинге кезээ ме уттундурбас болуп артар.

Тыва Республиканың Баштыңы филология эртемнериниң кандидаты, Тыва АССР-ниң эртемниң алдарлыг ажилдакчызы
Зоя Борандаевна ЧАДАМБАНЫҢ
мөчээни-биле холбаштыр төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыыдалын илередип, эгиттинмес чидиригн үлежип тур.

Тыва Республиканың Баштыңы Т Республиканың культуразының алдарлыг а дакчызы

Каң-оол Тагаланович ТАГАЛАНОВТУҢ мөчээни-биле холбаштыр төрелдеринге бол чоок кижилеринге ханы кажыыдалын илеред эгиттинмес чидиригн үлежип тур.